

Entre la reacció i la depressió

El nacionalisme espanyol en temps de la gran recessió

Jordi Muñoz

Anem camí del sisè any des que va esclatar una crisi que ha canviat profundament la fesomia econòmica i social a Espanya. El miracle espanyol s'ha volatilitzat i ha deixat darrere seu un rastre de misèria que ni els més pessimistes podien predir. Atur a gran escala i de llarga durada, pobresa, emigració i envelliment accelerat de la població, precarietat i submissió a dictats externs en les decisions clau de la política econòmica conformen un paisatge de devastació que ha afectat pràcticament totes les esferes de la vida col·lectiva.

D'altra banda, el bipartidisme que havia definit la democràcia espanyola des de l'esfondrament de la UCD es troba en franca decadència. A la dreta el PP observa astorat com per primer cop li han eixit competidors que amenacen la seua posició, i a l'esquerra la crisi sense fi del PSOE no troba correspondència en el sorgiment d'una alternativa amb projecció de futur a nivell estatal capaç de disputar l'hegemonia

d'aquest espai a un Partit Socialista esgotat i en declivi, tot i que alguna cosa es mou.

Per si no n'hi havia prou, les institucions clau del sistema polític espanyol, com la monarquia, el poder judicial o alguns mitjans de premsa molt connotats han patit també crisis impensables fa pocs anys. Els nivells de desconfiança política i de rebuig a la classe política s'han disparat, i junt amb l'abstenció d'una bona part de la població han sorgit moviments de protesta –com el 15M o la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca– que representen símptomes clars d'una desconexió creixent entre la ciutadania i el sistema polític, malgrat que sovint hom diu que no han assolit la intensitat que es podia esperar. Fins i tot alguns elements que consideràvem trets estructurals de l'opinió pública espanyola, com una adhesió entusiasta al projecte d'integració europea es troben, avui, en hores baixes.

En aquest context, el procés sobiranista a Catalunya ha agafat les elits polítiques i intel·lectuals espanyoles a contrapeu, incapaces de reaccionar a temps i de manera efectiva per evitar que el sobiranisme es convertira en l'opció d'una majoria social i política catalana que dona per tancada la carpeta *regeneracionista*, i es mostra convençuda que els vells intents del catalanisme tradicional per reformar Espanya en un

Jordi Muñoz (València, 1979) és doctor en Ciència Política per la Universitat Pompeu Fabra, i actualment professor investigador a la Universitat de Barcelona. Ha publicat diversos articles en revistes especialitzades i el llibre *La construcción política de la identidad española, ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?* (Madrid, CIS, 2013).

sentit plurinacional tenen poc recorregut. Davant d'un gir tan profund en la societat catalana, les elits espanyoles només hi han sabut respondre amb un vocabulari jurídic rovellat, amanit amb esquematismes ideològics jacobins, una dosi de nacionalisme romàntic, alguns prejudicis anticatalans i, sobretot, la reiteració d'amenaques de tota mena que, sorprenentment, acostumen a anar a càrrec ni més ni menys que del ministre d'Afers Exteriors.

Podríem dir, a risc de caure en el tòpic, que tot plegat configura una mena de tempesta perfecta que descarrega amb intensitat sobre Espanya. Hi ha qui ho compara amb el desastre de 1898 i, el que és més sorprenent, la comparació no resulta dissonant. Així com el 98 va representar un punt d'inflexió fonamental en la configuració del nacionalisme espanyol del segle XX, a hores d'ara ens podem preguntar: quines implicacions tindrà la gran crisi econòmica i política dels anys 10 sobre el nacionalisme espanyol del segle XXI? N'eixirà reforçat o afeblit? En quines dimensions? Ateses les grans incerteses, més que arriscar-nos a llençar hipòtesis de futur, en aquest article discutirem les reaccions a la crisi que s'han produït fins ara en el nacionalisme espanyol. Analitzar com s'han afrontat les dificultats passades ens pot permetre d'identificar les tendències subjacents i fer-nos una idea de quina pot ser l'evolució futura, en funció de la conjuntura.

EL CONTEXT: ABANS DE LA CRISI

Abans, tanmateix, convé que ens situem en el moment zero per veure d'on venim. Just abans de l'esclat de la bombolla immobi-

liària, Espanya venia d'un període de més d'una dècada de creixement econòmic i demogràfic ininterromputs. L'economia havia crescut i a la societat espanyola s'havien incorporat milions de ciutadans provinents de països en vies de desenvolupament. Feia quatre anys que governava Rodríguez Zapatero a la Moncloa i culminava una primera legislatura de continuïtat en la política econòmica respecte al període d'Aznar –malgrat totes les advertències–, combinada amb un pacte amb CiU per aprovar el nou Estatut de Catalunya i un seguit de mesures en matèria de llibertats que havien convertit Espanya en capdavantera mundial en aquest àmbit: reconeixement del matrimoni homosexual, llei de terminis per l'avortament, reforma educativa, etc.

Aquesta imatge de modernitat, combinada amb un injustificat optimisme econòmic –hem superat Itàlia i ara anem a per França, es va arribar a dir– i l'eclosió del nacionalisme futbolístic que arrenca amb l'Eurocopa del 2008 configuraven un escenari propici per a la consolidació d'una concepció democràtica de la nació espanyola. Sense renunciar a un cert essencialisme i, sobretot, a un fort unitarisme, el nacionalisme constitucional espanyol d'inspiració orteguiana (vegeu X. Bastida, 1998) es trobava en el seu punt més àlgid. Articulat al voltant del rei, el bipartidisme PP-PSOE, l'europeisme i l'aparell cultural i mediàtic habitual, havia aconseguit una hegemonia indiscutida, especialment en el període que podríem situar entre l'entrada d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea (1986) i la guerra d'Iraq (2003).

L'esquerra i la dreta espanyoles, sens dubte, sempre han defensat concepcions diferents de l'espanyolitat. Però sovint hom ha exagerat les diferències sense parar-se a

identificar els elements comuns. En el nacionalisme constitucional espanyol hi ha un ampli camp compartit, a dreta i esquerra, que constitueix la base d'una autèntica ideologia d'estat, que només ha fracassat en els marges —geogràfics i ideològics—, on no ha aconseguit imposar la seva hegemonia.

Aquests elements de consens, que avui, davant les múltiples amenaces, es mostren més explícits que mai en les crides a una *Große Koalition* han conviscut sempre amb diferències i enfrontaments importants entre uns i altres. Possiblement Aznar amb el seu gir atlantista enfront del consens europeista previ va trencar-ne algun dels elements claus. I Zapatero amb la seva política de memòria històrica també el va posar en risc en un flanc —el de la relació amb el passat— que és especialment delicat i sensible per al nacionalisme espanyol contemporani, perquè és una carpeta molt mal tancada. També en la qüestió de l'articulació territorial va haver-hi tensions. Mentre que durant la segona legislatura d'Aznar (2000-2004) un sector important de la dreta espanyola ja va començar a expressar la seua incomoditat amb l'excés de descentralització, després de la victòria de Zapatero, el pacte PSOE-CiU per l'Estatut de Catalunya de 2005-2006 va representar un element addicional de tensió.

Tanmateix, a grans trets el corpus ideològic del nacionalisme constitucional va resistir les tensions que, de fet, en són part gairebé essencial. La seua capacitat de resistència es deriva, fonamentalment, de dos factors. El primer és que la dreta i el centre-esquerra espanyols comparteixen sense fissures l'adhesió a la Constitució de 1978 com a terreny de joc, cosa que representa una certa novetat històrica a Espanya. I el segon és que ni l'una ni l'altre representen

dos blocs homogenis i tant els elements més jacobins i centralistes de l'entorn del PSOE com els més autonomistes de l'entorn del PP —que n'hi ha, ni que siga per interès— configuren un panorama polític més complex i integrat que el que suggereix la imatge tradicional de les dues Espanyes.

Què passa amb tot això en esclatar la crisi? Com reacciona el nacionalisme espanyol a la nova situació? Quines transformacions pateix? En les pàgines següents ens fixarem en concret en dues dimensions. En primer lloc, la seva resposta explícita i ideològica, encarnada pel que denominem el *neocentralisme*, i en segon lloc els efectes més de fons i potencialment de més abast, sobre l'atractiu de la idea d'Espanya en l'era del vint-i-sis per cent d'atur.

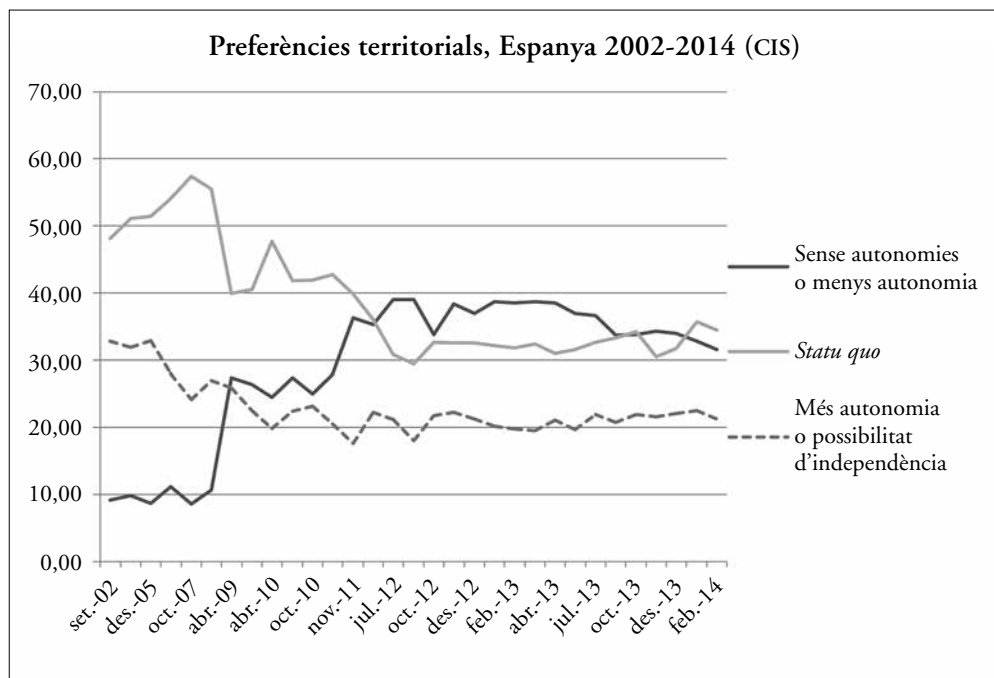
L'ESPANYOLISME INSTRUMENTAL: CRISI ECONÒMICA I RECENTRALITZACIÓ

La reacció ideològica a la crisi, especialment de l'espanyolisme més dur, fou la d'un gir neocentralista que ha posat en qüestió l'equilibri de l'estat de les autonomies. Com dèiem més amunt, aquesta incomoditat amb el que es percebia com els excessos de l'estat autonòmic ja s'havia anat covant des d'abans de la crisi en entorns ideològics i mediàtics de la dreta. Tanmateix, fou des del moment en què la tensió de la crisi es va girar cap al dèficit públic de les administracions que el discurs recentralitzador va començar a tenir més ressò, fins al punt que s'ha produït en els darrers anys un canvi de gran abast en l'estructura de l'opinió pública espanyola.

L'estat de les autonomies havia comptat, des que es va desplegar, amb un suport

majoritari de la ciutadania. Aquest consens tenia poques excepcions, concentrades sobretot al País Basc i una part de Castella i Lleó, per raons oposades. Tanmateix, el suport hegemònic a l'*statu quo* autonòmic es va afeblir de manera molt notable a partir de 2008. El desgast s'ha produït en dues direccions: mentre a Catalunya, com és ben sabut, creixia el sobiranisme, en bona part de la resta de l'estat el que més creixia era el neocentralisme. Tradicionalment, a Espanya, els partidaris d'una marxa enrere autonòmica se situaven al voltant del 10%, però el 2009 ja havien crescut fins al 25%. I no s'hi va aturar:

el 2011-2012 els partidaris de reduir o suprimir l'autonomia s'acostaven al 40%, segons el CIS, i se situaven per davant dels partidaris de l'*statu quo*. Cal dir que en el darrer any aquesta febrada centralista s'ha moderat una mica, i el 2014 les dades tornen a indicar que els partidaris de l'*statu quo* superen –de poc, això sí– els de la recentralització. Tanmateix, al voltant d'un 30% de la ciutadania espanyola voldria, segons el CIS, una marxa enrere en el procés de descentralització. Aquests nivells d'insatisfacció amb l'estat de les autonomies representen tota una novetat en el panorama sociopolític espanyol.

Tot això, òbviament, no passava per casualitat. El neocentralisme té una gènesi ideològica molt definida. De fet, poques vegades podem traçar amb tanta precisió l'origen d'una idea política. Per ser més acurats, hem de parlar dels orígens en plural ja que la

proposta recentralitzadora fou covada a diverses mans pels sectors més furibundament nacionalistes del PP (encapçalats pels actuals impulsors del nou partit Vox), per la fundació FAES i, potser de manera més matussera, per l'entorn ideològic i mediàtic d'UPyD.

La fundació vinculada al PP, la FAES, feia anys que havia anat donant senyals en aquesta direcció, que es van fer més evidents arran del debat sobre la reforma dels estatuts d'autonomia durant la primera legislatura de Zapatero. Però tan bon punt hom va ser plenament conscient de l'abast de la crisi, des de la FAES es va començar a sistematitzar i donar consistència argumental a la tesi segons la qual el desgavell autonòmic dels 17 *microestats* (sic) o *regnes de taifes* era un dels responsables principals de la crisi. Un excés de despesa supèrflua per part de governants irresponsables i incontrolables, i la irracionalitat d'un disseny institucional farcit de duplicitats i ineficiències serien, segons aquesta tesi, els responsables principals dels problemes de la Hisenda pública espanyola.

Com explica el professor Joan Romero a la revista digital *L'Hora* de Nou Cicle, els treballs de la FAES presenten un fil argumental clar. La síntesi més completa és, potser, l'informe-manifest de Julio Gómez-Pomar, Mario Garcés i Gabriel Elorriaga en què es defensa un estat autonòmic «racional i viable». El nucli de l'argumentació és, doncs, la irracionalitat i inviabilitat de l'actual estat autonòmic. En el llibre, es detallen les despeses, les duplicitats i les suposades fonts d'ineficiència i, al remat, es posen unes bases argumentals sòlides per defensar un projecte polític recentralitzador.

Més recentment, podem citar una altre treball publicat per la FAES, *Las reformas necesarias para España. La Constitución y la articulación territorial del Estado español* en què l'expresident del Tribunal Constitucional Álvaro Rodríguez Bereijo argumenta la necessitat d'una reforma constitucional que «tanque» un sistema autonòmic excessivament obert. La tesi defensada per Ro-

dríguez Bereijo és que l'origen dels problemes rau en la manca d'un disseny coherent del model, i en les ambigüitats de la Constitució del 1978, com ara la distinció entre nacionalitats i regions. Segons el jurista, en el moment constituent hom no va preveure amb prou detall totes les conseqüències que es podrien derivar d'un disseny institucional complex com el que proposava el títol VIII de la Constitució i ara, vist en perspectiva, caldria pensar un disseny institucional més ben definit i tancat, que posés fre a la cursa per la igualació competencial entre territoris.

Aquest nou centralisme té dues característiques fonamentals. La primera és que recolza argumentalment sobre principis pragmàtics: l'eficiència, la racionalitat i la viabilitat són els seus mots d'ordre. Per això ha crescut a redós de la crisi. I la segona, vinculada a l'anterior, és que el neocentralisme espanyol no s'expressa en el llenguatge tradicional del nacionalisme espanyol, sinó que aposta per termes menys connotats ideològicament i més amables. No es tracta d'uniformitzar sinó d'integrar, no es vol recentralitzar sinó reduir la fragmentació política, i no se cerca l'homogeneïtat sinó senzillament preservar la unitat i la solidaritat. Aquest gir terminològic no és nou en el nacionalisme espanyol, però aquest nou centralisme l'ha fet més marcat, també en el camp de la dreta, que s'ha mostrat sempre més reticent a abandonar l'espanyolisme tradicional.

Que el principal *think-tank* de la dreta espanyola aprofite qualsevol oportunitat per relançar el nacionalisme espanyol forma part del guió, i no ens n'hauríem de sorprendre. El que resulta més interessant d'analitzar és per què en aquesta ocasió ha tingut un èxit tan clar en l'opinió pública. Les elits polítiques llancen constantment

idees a l'espai públic, però només una porció d'aquestes hi qualla i acaba condicionant els termes del debat. El neocentralisme espanyol ho ha aconseguit. Podem formular dues hipòtesis, complementàries, per explicar per què. La primera és que ofereix una diagnòsi simple i entenedora d'un fenomen complex com és la crisi econòmica, que genera una angoixa lògica en bona part de la població. La necessitat de cercar boc expiatoris a fenòmens que ens costa entendre en tota la seua magnitud és molt antiga, i aquest discurs n'oferia un de molt clar i identificable: el desgavell autonòmic. Fins i tot algunes veus del catalanisme hi han combregat de vegades, suggerint l'eliminació de *totes* les autonomies tret de Catalunya, el País Basc i Galícia.

La segona clau de l'èxit, i potser més específica d'aquest cas, és que es tracta d'un discurs que si s'embolcalla convenientment, connecta molt bé amb la pulsio antipolítica que creix en bona part de l'opinió pública. El relat ens presenta l'estat de les autonomies com un context fèrtil per a la proliferació d'elits de segona o tercera divisió àvids de poder i recursos, que malgasten els diners del contribuent en estructures institucionals inútils i ineficients. Parlar de taifes, de microestats o, en paraules del mateix Rodríguez Bereijo, de «bombolla política» toca teclcs molt fàcilment identificables per una opinió pública molt desencantada i crítica amb el sistema polític. Les propostes de reforma institucional del PP valencià (reducció d'organismes i de diputats), o les que ha impulsat María Dolores de Cospedal a Castella-La Manxa (hi destaca la supressió del sou dels diputats) van en aquesta línia.

Es tracta d'un fenomen certament desconcertant, que podríem qualificar de «populisme de l'establishment», ja que està

patrocinat precisament pels que més han aprofitat amb finalitats privades les estructures que ara ataquen. El populisme de l'establishment és un oxímoron que, lògicament, en pot limitar el desenvolupament per les dissonàncies evidents d'un discurs antipolític patrocinat per alguns dels qui millor encarnen els vicis i abusos de la classe política. Per això, alguns partits de nova creació, com UPyD o Ciutadans, que basen bona part de la seva identitat política en aquest discurs neocentralista, tenen més recorregut que el PP per connectar l'espanyolisme de nou encuny amb la desafecció política.

Però aquest neocentralisme no és una mera hipòtesi, ni una tendència emergent, a hores d'ara. La cosa va de bo. S'ha materialitzat en una sèrie de reformes o projectes de reforma institucional que, si els mirem en el seu conjunt, configuren un autèntic programa de regressió autonòmica. Hem mencionat ja l'afebliment de l'autonomia de Castella-La Manxa, que el PP ha pres com a laboratori, o les propostes fetes al País Valencià de mutilar algunes de les institucions estatutàries, començant per les Corts Valencianes o el Síndic de Greuges. I també cal esmentar el tancament, precipitat i ple d'irregularitats, de RTVV com una peça significativa d'aquest projecte neocentralista. Però n'hi ha moltes més. Des del govern espanyol s'han anat posant en marxa una sèrie de lleis noves o reformes de lleis existents que van, de manera consistent, en la mateixa direcció (vegeu els informes detallats de Carles Viver Pi-Sunyer, 2011 i Viver i Martín, 2012). La llista de lleis és llarga: la llei d'estabilitat pressupostària, la llei d'unitat de mercat, la reforma de l'administració local, la llei de qualitat de l'educació (*Llei Wert*), la llei de l'acció i servei exterior, el regulador únic de telecomunicacions, etc. I

més enllà de les lleis, hi ha tot un programa de govern, que es materialitza en decrets, ordres ministerials i decisions executives que són profundament coherents amb un programa recentralitzador.¹

No és agosarat, doncs, dir que el procés autonòmic espanyol ha fet un gir de 180 graus i s'encamina ara cap a la recentralització. No sabem fins on arribarà aquest procés, perquè les resistències són fortes: el procés català fa de contrapès ara com ara i aconsellaria una certa prudència, i també algunes elits polítiques que viuen de l'estat de les autonomies miraran de limitar la involució. Al voltant de les estructures autonòmiques s'ha desenvolupat una gran estructura administrativa i de poder polític i econòmic que tendeix, com tota estructura d'aquest tipus, a perpetuar-se.

Al seu favor, però, el neocentralisme té una part important de l'opinió pública i publicada, i el gruix de la *intelligèntia* de Madrid que és significativament més nacionalista que la ciutadania espanyola, i que a més branda l'espanyolisme també en raó d'interessos específics i de mercat. La sensació de pèrdua de control que el procés autonòmic –interactuant amb la integració europea i la globalització– ha produït en determinats estrats socials acostumats a exercir en exclusiva el poder de l'estat, o a ser emparats per aquest poder, és un dels motors d'aquest gir neocentralista. I en el futur immediat també l'aritmètica parlamentària pot ser un factor clau en la seua consolidació i expansió: l'ascens d'UPyD pot col·locar aquesta formació com a àrbitre clau en el sistema de partits espanyol, i pot reforçar les pulsions neocentralistes del PSOE, que també en té (vegeu les posicions dels anomenats *guerristes*, de Rodríguez Ibarra, Joaquín Leguina, etc.).

Comptat i debatut, l'equilibri que va representar entre 1978 i 2008 l'estat de les autonomies sembla que s'ha trencat. Des de tots els entorns polítics es parla obertament d'una reforma en profunditat, per bé que en direccions no sempre coincidents. La declaració de Granada del PSOE, amb les seves ambigüitats, planteja una certa consolidació de l'autogovern en una línia aproximadament «federal», però la tendència creixentment dominant del nacionalisme espanyol sembla ser la neocentralista.

DE LA DEPRESSIÓ ECONÒMICA A LA DEPRESSIÓ NACIONAL? AUGE I DAVALLADA DE LA NOVA ESPANYA

Ara bé, la pulsio neocentralista no és l'únic efecte que la crisi ha tingut, o pot tenir, sobre el nacionalisme espanyol. Com dèiem més amunt, la gran recessió dels anys 10 no és una crisi econòmica i prou: les seues derivades polítiques i socials són de gran abast i amenacen amb deixar la societat, el sistema polític i les administracions públiques espanyoles en un estat que farà difícil reconèixer-les. Una crisi d'aquesta magnitud també té, necessàriament, derivades culturals i ideològiques. Sempre ha estat així i no hi ha motius per pensar que ara serà diferent. Si el 1898 la desfeta espanyola va obrir pas a un regeneracionisme nacionalista d'encuny modern, aquesta crisi pot derivar en diverses direccions però segur que representarà un punt d'inflexió en la concepció nacional dominant a Espanya.

El que ha entrat en crisi és, en el fons, tot el projecte espanyol definit des de la transició. Trontollen el sistema de partits, la monarquia, l'estat de les autonomies,

la relació amb Europa, el PSOE, el diari *El País* i el grup Prisa, la pretensió d'una dreta moderada, el creixement econòmic i el benestar, les classes mitjanes, el sindicats integrats i les elits financeres i empresarials. Com se sol dir, no queda estaca en paret.

O potser sí, i tot plegat només és un malson del qual l'Espanya constitucional, democràtica, amb relleu a la monarquia, europea, enriquida i campiona del món de futbol es despertarà ben aviat. Per difícil que pugui semblar, Espanya té molts actius encara: els aparells de l'estat i de l'administració pública, una certa imatge exterior que no ha perdut del tot, el Ministeri d'Hisenda, la selecció espanyola, la Guàrdia Civil i un seient al Consell Europeu, per exemple.

Però si amb això no n'hi ha prou, i la cosa va de debò, podem pensar que el nacionalisme espanyol construït al voltant d'aquesta realitat que ara trontolla no sobreviurà a la crisi. Sense aquest eix articulador, bona part dels components de l'espanyolisme contemporani resultaran massa febles per aguantar una superestructura ideològica tan crucial per a un estat com és el seu nacionalisme. Els estats són estructures polítiques que, com gairebé totes, tenen una tendència natural a voler perpetuar-se, i per fer-ho necessiten, entre altres coses, un relat nacional més o menys creïble i compartit. Espanya el tenia, però si ara cau n'haurà de buscar un altre.

Quin en serà el substitut? Les propostes regeneracionistes són encara incipients i és difícil de dir. Hi ha intents sincers, en el camp de l'esquerra, de plantejar els fonaments d'un nou procés constituent que superi les mancances democràtiques i socials de l'Espanya de 1978. Les seves possibilitats d'esdevenir hegemòniques s'albiren ara com ara complicades, però representen un

element del paisatge ideològic que cal tenir en compte. Els corrents majoritaris, però, es debaten entre aferrar-se al que queda del règim constitucional per mirar de salvar els mobles o mirar enrere i buscar refugi en una versió més o menys actualitzada del nacionalisme espanyol tradicional. Més gruixut i dens culturalment, ben equipat per oferir certeses en un context en què van molt sol·licitades, i que s'alimenta del conflicte. Amb la qüestió basca esmorteïda per la difícil digestió que la societat del País Basc ha de fer dels anys de violència política, Catalunya s'ha col·locat en posició destacada per esdevenir la palanca a partir de la qual el nacionalisme espanyol pot sobreviure a la crisi.

El pretext per no pensar massa en les pròpies misèries està sobre la taula, i d'intents d'explotar el conflicte institucional i polític entre l'estat i la majoria social i política catalana en benefici del nacionalisme espanyol no en faltaran. La bel·ligerància que mostra el corrent majoritari de la intel·lectualitat espanyola—incloua la que crèiem esquerranosa— amb la demanda catalana del dret a decidir il·lustra com, en un moment com l'actual, Catalunya actua d'aglutinador ideològic i estratègic d'un nacionalisme, l'espanyol, que així pot evitar fer-se algunes de les preguntes més doloroses. No cal tenir una mentalitat conspirativa per pensar que algunes iniciatives i actituds contra l'ensenyament en català a les Illes o a les escoles valencianes formen part d'una certa reacció, ferida, de l'espanyolisme.

Ara bé, tot i que la confrontació oberta i compartida amb el sobiranisme català pugui exercir el paper de palanca de reformulació del nacionalisme espanyol, els seus efectes poden ser passatgers. Aquesta confrontació, en els termes i intensitat amb què la plan-

teja el nacionalisme espanyol, resulta molt perillosa per a l'estabilitat futura d'Espanya ja que, independentment del resultat de l'actual procés, deixarà ferides que no es podran guarir fàcilment. De fet, el que estem vivint a Catalunya és ja, en bona mesura, una conseqüència de la inflamació nacionalista espanyola que va acompanyar el procés de reforma de l'estatut català de 2005-2006, des de la campanya mediàtica o la recollida de signatures impulsada pel PP fins a la sentència del TC de 2010. Aprofundir en aquesta línia no sembla que haja de garantir un equilibri estable.

En tot cas, la interacció entre la crisi econòmica i política, el neocentralisme, la depressió col·lectiva i el procés català configura un escenari complex en què el nacionalisme espanyol es veu abocat a, d'una manera o d'una altra, repensar i revisar els fonaments sobre els quals s'havia sustentat els darrers trenta anys. Seria agosarat —temerari fins i tot— aventurar-se a predir quin camí pot prendre, però no totes les hipòtesis plausibles són afalagadores. □

REFERÈNCIES

- BASTIDA FREIXEDO, Xacobe (1998): *La nación española y el nacionalismo constitucional*, Barcelona, Ariel.
- FERNÁNDEZ, Tomás Ramón (2012): «La reforma del modelo territorial», FAES, *Cuadernos de Pensamiento Político* (juliol), <http://www.fundacionfaes.org/file_upload/publication/pdf/201304232239521a-reforma-del-modelo-territorial.pdf>.
- GÓMEZ-POMAR, J.; M. GARCÉS, G. ELORRIAGA (2010): *Por un Estado autonómico racional i viable*, Madrid, FAES.
- RODRÍGUEZ BEREIJO, Álvaro (2013): «Las reformas necesarias para España. La Constitución y la articulación territorial del Estado español», FAES, *Cuadernos de Pensamiento Político* (octubre-desembre), <http://www.fundacionfaes.org/file_upload/publication/pdf/201310071231401as-reformas-necesarias-para-espana-la-constitucion-y-la-articulacion-territorial-del-estado-espagnol.pdf>.
- ROMERO, Joan (2012): «La recentralització enyorada pel nacionalisme espanyol», *L'Hora*, 30 d'agost, <<http://www.noucicle.org/lhora/?p=6249#sthash.B59yYZcN.dpuf>>.
- VIVER, Carles (2011): «L'impacte de la crisi econòmica global en el sistema de descentralització política a Espanya», *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*, núm. 13 (abril), Institut d'Estudis Autonòmics, pp. 163-165.
- VIVER PI-SUNYER, Carles, i Gerard MARTÍN (2012): «El procés de recentralització de l'Estat de les autonomies Institut d'Estudis Autonòmics», Barcelona, 24 de desembre <<http://www20.gencat.cat/docs/governacio/IEA/documentos/home%20page/1-Article%20recentralitzaci%C3%B3.pdf>>.

1. Vegeu l'informe exhaustiu del Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya de març de 2014, disponible a <http://www.ara.cat/politica/Governacio-informe-recentralitzacio-Estat-Generalitat_ARAFIL20140402_0002.pdf>.